

colecția monografii

CRISTINA POP

DIVORȚUL ȘI SUCCESIUNILE

**INSTRUMENTE JURIDICE DE EMANCIPARE A FEMEII
ÎN SOCIETATEA ROMANĂ**

CRISTINA POP

**DIVORȚUL
ȘI SUCCESIUNILE**

**INSTRUMENTE JURIDICE
DE EMANCIPARE A FEMEII
ÎN SOCIETATEA ROMANĂ**

Universul Juridic
București
- 2018 -

Editat de **Universul Juridic SRL**.

Editura **Universul Juridic** este acreditată CNATDCU (lista A2) și este considerată editură cu prestigiu recunoscut.

Copyright © 2018, **Universul Juridic SRL**.

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin **Universul Juridic SRL**.

Nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul scris al **Universul Juridic SRL**.

! Niciun exemplar din prezentul tiraj nu va fi comercializat fără ștampila și semnătura Editurii sau, după caz, a Autorului/Autorilor, aplicate pe interiorul ultimei coperte.

Respect pentru autorii noștri, respect pentru profesia aleasă!

Prezenta lucrare, în tot sau în parte, este purtătoare de drepturi de autor, aflate sub protecția Legii nr. 8/1996 privind dreptul de autor și drepturile conexe. Întrucât, în contemporaneitate, aceste drepturi sunt ignorate și încălcate într-o măsură alarmantă, în pofida sistemului valorilor și convențiilor sociale nescrise, a devenit necesară apărarea lor prin forța și sub sancțiunea legii.

UNIVERSUL JURIDIC SRL, titular al dreptului de autor asupra prezentei lucrări, precizează pentru cititorii săi:

 conform art. 140 din Legea nr. 8/1996, constituie infracțiune și se pedepsește cu închisoare de la o lună la un an sau cu amendă reproducerea, fără autorizarea sau consimțământul titularului drepturilor recunoscute de lege, a operelor purtătoare de drepturi de autor sau a produselor purtătoare de drepturi conexe;

 conform art. 14 din Legea nr. 8/1996, prin reproducere se înțelege realizarea, integrală sau parțială, a uneia ori a mai multor copii ale unei opere, direct sau indirect, temporar ori permanent, prin orice mijloc și sub orice formă, inclusiv realizarea oricărei înregistrări sonore sau audiovizuale a unei opere, precum și stocarea permanentă ori temporară a acesteia cu mijloace electronice.

Editura își rezervă dreptul de a acționa, prin mijloace legale și prin implicarea autorităților competente, în vederea protejării drepturilor patrimoniale de autor al căror deținător este în baza contractelor de editare.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României POP, CRISTINA

Divorțul și succesiunile : instrumente juridice de emancipare a femeii în societatea română / Cristina Pop. - București : Universul Juridic, 2018

Conține bibliografie. - Index
ISBN 978-606-39-0280-2

34

Redactor: Simona Țăranu
Tehnoredactor: Marcela Radu
Copertă: Aurelian Leahu

Redacție:
tel.: 0732.320.666
e-mail: redactie@universuljuridic.ro

Distribuție:
tel.: 021.314.93.15
fax: 021.314.93.16
e-mail: distributie@universuljuridic.ro
editurauniversuljuridic.ro

 [Editura Universul Juridic](https://www.facebook.com/editurauniversuljuridic)

Portal:
tel.: 0725.683.560
e-mail: portal@universuljuridic.ro
universuljuridic.ro

 [Universul Juridic](https://www.facebook.com/universuljuridic)

Librăria UJmag:
tel.: 0733.673.555; 021.312.22.21
e-mail: comenzi@ujmag.ro
ujmag.ro

 [Ujmag.ro](https://www.facebook.com/ujmagro)

Argument

Structurată în două părți mari, preponderent teoretice, evoluția statutului femeii romane în cadrul divorțului și din poziția acesteia de moștenitoare, cercetarea de față reprezintă și o incursiune în arealul personal al matroanelor Cetății Eterne. Din dorința de a nu pune cap la cap doar anumite informații de natură juridică, deci de a nu transforma teza de doctorat într-o lucrare cu caracter arid, încercăm să prezentăm evoluția femeii în societatea romană printr-un vitraliu științific, îmbinând aspecte ale vieții ce pot fi documentate politic, social, economic, juridic, religios. În același timp, deoarece accentul lucrării cade pe perioada romano-bizantină, am încercat să urmărim în ce condiții și dacă dogmele creștinismului și-au pus amprenta asupra segmentului legislativ al Dominatului.

Inițial, cadrul în care femeia romană trebuia să își deruleze existența era unul controlat, limitat, pentru că nici cutuma, dar nici legea nu îi permiteau să se facă auzită sau simțită dincolo de limitele spațiului familial. Rolul acestor femei în cadrul familiilor era foarte important doar în ceea ce privește creșterea și educația copiilor, climatul socio-afectiv al căminului sau etica familiei. Moștenită, iar apoi perpetuată secole de-a rândul, această inegalitate demonstrează faptul de necontestat că femeile romane și-au acceptat condiția și că, pentru aproximativ un mileniu, nu au încercat să răstoarne ceea ce desemna ordinea firească a conviețuirii, anume supremația masculină. Deși romanii nu au fost interesați să scrie despre femei, ei laudau la sexul frumos modestia, castitatea, fidelitatea, virtuți repuse în scenă de creștinism.

În limbaj social, *varium et mutabile semper femina* a acordat femeii romane posibilitatea de a revendica o anume protecție, dar în același timp a expus-o violențelor și opresiunilor, mai ales în propriul cămin. Observăm cum, în același timp, bărbații romani desconsideră femeia din cauza inferiorității ei naturale, dar o și apreciază ca mamă sau soție. În acest sens au fost create trei mari forme de autoritate cărora li se subordona femeia de-a lungul vieții ei: autoritatea paternă, cea maritală și tutela.

Referitor la *patria potestas*, puterea capului de familie asupra descendenților săi a existat din cele mai vechi timpuri. Fiind înțeles ca un privilegiu, explicația lui rezidă din importanța pe care o aveau în societate cei care purtau arme, dar și faptul că numai tatăl era considerat rudă a copiilor săi, nu și mama. Odată cu finele Republicii, slăbind și puterea lui *pater familias* asupra descendenților, respectiv asupra soției, imaginea acestuia se schimbă. Astfel, nu mai vorbim de acel cap de familie autoritar și temut, ci de un tată grijuliu

față de copiii săi, respectând personalitatea acestora. S-a ajuns astfel ca, în perioada lui Iustinian, puterea paternă să-și diminueze în mod considerabil implicațiile în viața de zi cu zi.

Un alt mijloc prin care romanii au înțeles să dea conținut principiului *femina semper in tutela est* a fost instituția tutelăi. Din punct de vedere legal, la moartea tatălui sau a soțului, văduva și fiicele nubile deveneau *sui iuris*, dar pentru orice act juridic era nevoie de încuviințarea unei persoane capabile sub aspectul capacității de exercițiu. Autorii antici și juriștii romani motivează necesitatea permanentei tutelări a femeii invocând ușurința spiritului (*levitas animi*) sau slăbiciunea judecății acestora (*infirmitas consilii*). Singurele femei *sui iuris* exceptate de la tutelă erau vestalele, datorită situației lor privilegiate, iar din timpul lui Augustus femeile libere care nasc cel puțin trei copii și libertele care au cel puțin patru copii. Oarecum în paralel cu decadența căsătoriei *cum manu*, tutela agnatică asupra femeilor a fost abrogată în jurul secolului I prin *Lex Claudia de tutela mulierum*, sub domnia împăratului Claudius. Ultimele aluzii privind tutela femeii se regăsesc în timpul domniei lui Dioclețian, în două constituții din anul 293 sau 294. Din punct de vedere juridic, femeia, în Imperiul Bizantin, era liberă de tutelă.

Constructivismului caracteristic societății romane nu i-a scăpat nici cazul în care o *filia* devenea *coniux*, deci intra în stăpânirea soțului prin căsătorie. În consecință, *ius civile* a cunoscut noțiunea de *manus*, adică puterea exercitată de către soț asupra soției. Fetele încetau a mai fi sub autoritate paternă prin căsătoria *cum manu*, ocazie cu care ele intrau sub puterea maritală. Acest tip de uniuni matrimoniale se desfășeau arareori prin repudiere sau divorț, deoarece în epoca mariajelor *cum manu* divorțul presupunea un sacrilegiu, femeia fiind integrată în familia soțului ei ca o *filiae loco*; astfel că moartea sau, în cazurile extreme, căderea în prizonierat erau cele care duceau la desfacerea căsătoriei. Legile lui Romulus prevedeau pedepsirea femeii căsătorite, prin repudierea ei, în urma verdictului celor care alcătuiau familia, pentru următoarele fapte: otrăvire, furtul cheilor, adulter, avort. Este perioada când austeritatea moravurilor asigură căsătoriei un prestigiu pe care nu l-a avut niciodată mai târziu.

În urma Războaielor Punice și mai ales în Imperiu, odată cu accentuarea exploataării sclavagiste, cu afluența bogățiilor pe care Roma le aducea din provincii și cu sporirea opulenței păturilor bogate, contradicțiile sociale și decăderea morală s-au făcut din ce în ce mai simțite în clasele dominante. Relațiile din cadrul familiilor au devenit șubrede, opuse virtuților romane din epoca veche, iar pe fondul apariției căsătoriei *sine manu* divorțurile sunt tot mai obișnuite la aceste clase. Privind din unghi istoric, acesta este punctul de plecare pentru emanciparea socială și juridică a femeii. Dacă până la acel

moment femeilor nu li se permitea să divorțeze de soții lor, ultimul secol al Republicii a adus în scenă o multitudine de astfel de inițiative. În ciuda tuturor împotrivirilor întâmpinate, corpul de legi promulgat de către Octavian Augustus (secolul I î.Hr.-secolul I d.Hr.), *Lex Iulia de adulteriis*, *Lex Iulia de maritandis ordinibus*, *Lex Iulia de fundo dotali* și *Lex Papia Poppaea*, reprezintă un important progres față de vechea legislație. Interzicând soțului să își facă propria justiție, de cele mai multe ori crudă, și admitând culpa comună în caz de adulter, erau considerați vinovați ambii autori ai faptei. Exilând adulterinii, confiscându-le o parte din avere și interzicându-le pentru totdeauna căsătoria cu cel care fusese coautor al delictului, împăratul marcăse un progres incontestabil în materia divorțului față de antecesorii săi. Căzute rapid în desuetudine, inițiativele primului împărat roman leagă cel puțin pe palierul elitelor politice, de o manieră mult mai consistentă decât până atunci, existența unei familii de perpetuarea ei. În secolele ce au urmat, deseori împărații au intervenit încercând să îngreuiască despărțirile fără teme, dar rezultatele nu au fost foarte însemnate.

În decursul secolului al II-lea, castitatea, sub înrâurirea creștinismului, a redevenit o virtute, iar între soți se vorbea despre iubirea conjugală ca etalon de alegere a partenerului de viață. Virtutea a înlocuit statutul social, dragostea a luat locul supunerii, iar pudoarea s-a substituit decadenței morale. În numele unui nou ideal vor fi reabilitate vechile virtuți romane, compromise sau pierdute: demnitatea persoanei, coeziunea familiei, curajul civic. Este clar că ideile religioase au avut un rol determinant în aceasta, însă nicio religie nu a mers atât de departe în a interzice divorțul, cum a făcut-o creștinismul. Începând cu împăratul Constantin cel Mare și încheind cu Iustinian, dogmele creștine au câștigat teren în a influența dreptul roman al familiei, dar și cel al succesiunilor. Mărturie ne stă *Corpus*-ul iustinianeu. Încredințând cea mai mare parte a muncii juridice unui păgân, Tribonian, dar în același timp ghidându-se după principiile biblice, Iustinian a reușit să dea științei dreptului un caracter pe cât de rațional, pe atât de umanist. Vorbim astfel despre o relație internă care ne conduce la concluzia că legislația lui Iustinian este o cauză a convingerilor sale religioase. Sub aspectul raporturilor juridice existente în familie, a dispărut instituția agnatică a lui *pater familias*, legăturile cognatice luându-i locul; ca o consecință directă, abandonul noxal al descendenților a fost interzis. Totodată, în armonie cu principiile creștine, împăratul a ușurat posibilitatea de manumitere a sclavilor și i-a declarat pe libeți egali în fața legii cu cei născuți liberi. În ansamblul său, legislația lui Iustinian demonstrează că acesta a luat hotărârea de a îmbunătăți situația femeilor și drepturile lor în căsnicie. De asemenea, chiar dacă a îngreunat condițiile în care doi cetățeni romani soț și soție aveau dreptul de a divorța, sub aspectul sancțiunilor, a pus femeia și bărbatul pe picior de egalitate. Pe scurt, dreptul

roman iustinianeu a devenit un *ius gentium*, cu aplicabilitate generală atât sub aspectul subiecților, cât și din punct de vedere teritorial.

Având puternic caracter probatoriu în caz de divorț și, în același timp, făcând parte din masa succesorală rămasă în urma decesului lui *pater familias*, importanța acordată zestrei și darurilor de nuntă a variat la Roma în funcție de perioada istorică, de statutul economic și social al celor doi soți. Această donație poate fi definită ca un contract prin care femeia sau o altă persoană pentru ea (pentru femeie), în vederea susținerii cheltuielilor familiale, dă sau promite ceva. Zestrea, ca instrument strict patrimonial, își face simțită prezența mai ales odată cu dezvoltarea individualismului, înmulțirea căsătoriilor *sine manu* și creșterea independenței femeii, ajungând ca în secolul al II-lea î.Hr. să fie o practică firească printre cetățenii romani – *dos necessari*. Remarcăm cum, odată cu creșterea numărului de divorțuri, jurisconșulții romani au fost puși în situația de a găsi tot mai multe răspunsuri și soluții privind soarta masei dotale. Conștienți fiind de faptul că aceștia au fost forțați de împrejurări să traducă în termeni juridici complexitatea uniunilor conjugale, instituția dotei ne determină încă o dată să remarcăm finețea analizei acestor virtuozii în domeniul *ars boni et aequi*. Regulile juridice implementate inițial de către romani au aparținut unei societăți patriarhale, în care rolul femeii era doar acela de a crește copiii și de a toarce lâna. În același timp, considerăm că emanciparea excesivă a poziției sexului frumos odată cu Războaiele Punico a fost și un răspuns pe măsura încorsetării masculine ce a apăsas asupra femeii romane, aproape jumătate de mileniu. Suntem, așadar, de părere că măsurile legislative adoptate cu privire la statutul zestrei au încercat să readucă firescul asupra sexului slab în societatea Cetății Eterne. Chiar dacă par exagerat de profitabile femeii, aceste capitole din legi au cântărit foarte bine situația soției rămase văduve sau divorțate din pricina bărbatului. Strâns legată de capitolul succesiunilor, deferirea dotei ajungea arareori să o aibă ca beneficiar pe soția supraviețuitoare *sui iuris* căsătorită *sine manu*. Așadar, numai în acest context jurisconșulții romani au creat regulile pro-feminine aplicabile dotei și care au fost expuse în cadrul cercetării noastre.

Ca ramură a Dreptului Roman, succesiunile sunt cea mai complexă și mai dezbătută. Dacă Legea celor XII Table explică limpede cum, când și cui se transmite proprietatea unei persoane decedate, Digestele, respectiv Instituțiile lui Iustinian, rezervă o pătrime, respectiv o treime acestui areal juridic. Dezvoltarea rapidă a dreptului succesoral roman are la bază nu doar schimbările survenite pe plan social și economic, ci și interesul constant al jurisconșulților pentru ca *successio ab intestato* să țină pasul cu aceste modificări. Când austeritatea moravurilor asigura căsătoriei un prestigiu pe care nu l-a avut niciodată mai târziu, apare normal să o vedem pe soție ca fiică a soțului, moștenindu-l împreună cu descendenții. Mai târziu, când afluența

bogățiilor și a străinilor la Roma a imprimat vieții un ritm mai accelerat, independența personală și patrimonială a soților unul față de altul s-a resimțit pregnant. Astfel, în căsătoria *sine manu* soția supraviețuitoare este înlăturată de la moștenirea legală. Odată cu apariția creștinismului lucrurile s-au mișcat în favoarea soției și în acest domeniu, aducând în prim plan afecțiunea care a stat la baza căsătoriei celor doi soți. Sistemul succesoral al lui *ius civile* în paralel cu *bonorum possessio* au dăinuit și pe întreaga durată a epocii clasice, fiind oficial abrogate doar de către Iustinian. După ce, prin Novela 22, din anul 535, Iustinian acordase soției care se căsătorise fără zestre și care fusese repudiată fără just temei o pătrime din averea soțului, în anii următori împăratul va interveni și în domeniul succesiunilor, dând o mână de ajutor soțului supraviețuitor sărac. În Novela 53, se recunoaște drept de moștenire soției care nu avusese dotă, care nu primise o donație *propter nuptias* și care în urma decesului bărbatului trăia în *extrema necessitate*. Aceași idee o întâlnim și în Novela 117, unde femeii i se cere să dovedească faptul că este o *inopem mulierem*. Recunoscând influența benefică a religiei creștine în materie de succesiuni, conchidem că în acest domeniu nici chiar creștinismul nu a creat femeii o situație mai bună decât cea pe care o avea în vechiul drept roman.

Este dificil să definim femeia romană „emancipată”, deoarece expunerile despre ea au variat în funcție de experiența personală și așteptările autorilor care au descris-o. În timp ce avem o oarecare certitudine cu referire la dispozițiile legale în materie de divorț, nu știm însă cu exactitate care era situația *de facto* în lumea romană. Câte femei au reușit să pună capăt, prin divorț, unei căsnicii nereușite? De câte ori s-au întâlnit cazuri în care bărbații consimțeau divorțului cerut de către soția lor? În realitate, orice investigație în viața romanilor presupune interpretări individuale și multe speculații. Mai mult, ținând seama de faptul că toate sursele istorice și juridice au fost scrise de către bărbați, niciodată nu vom avea siguranța asupra poziției femeii cu referire la problematici care implică atât sfera juridică, dar și cea personală, cum este divorțul.

Prin ceea ce am prezentat, am dorit să oferim o panoramă asupra societății, rol principal jucând metamorfozele prin care au trecut femeile romane, urmând un traseu precis de la naștere, ca fiice, apoi soții, mame, iar în final văduve. Dacă în timpurile de puternică disciplină femeia reprezintă cea mai stăruitoare dintre forțele conservatoare ale unei națiuni, în vremuri de anarhie și de confuzie ea este cea mai activă forță dizolvantă, datorită luxului, dezvălului și sterilității sale voite. Creștinismul și, odată cu el, legislația lui Iustinian au asemănat femeia Bisericii; prin acest simbol femeia este văzută ca o resursă care trebuie protejată și păstrată curată, pentru a aduce bărbatului moștenitori, dar și onoare.

Introducere

În prefața unei ample lucrări dedicate situației femeii din toate timpurile ni se aduce la cunoștință faptul că istoria umanității este aproape exclusiv o saga a bravurii masculine și că în această uriașă navă istorică femeile sunt îmbarcate în tăcere, ca pasageri clandestini¹. Încercările contemporane de a descoperi cine este femeia și care îi este situația ignoră bogata și valoroasa moștenire antică, medievală sau chiar renașcentistă.

Așa cum arată studiile, doar în ultimii treizeci de ani familia romană s-a aflat în centrul atenției mai multor specialiști, din diferite domenii: istorie, drept, demografie, antropologie, arheologie². Chiar dacă pare superfluu acest interes față de subiectul amintit, motivul cercetării lui pleacă de la faptul că structura familiei, în mediul occidental, s-a modificat profund: modelul familiei nucleare s-a virusat, devenind monoparentală sau mixtă. S-a ajuns astfel să se pună sub semnul întrebării stabilitatea în societate a modelului tradițional de familie, mai ales că regulile juridice care susțin noile structuri familiale nu au rădăcini istorice. În schimb, forma nucleară născută din uniunea bărbatului cu soția sa apare și în Imperiul Roman, presupunând o imagine diferită a lui *pater familias*, în comparație cu cea din familia patriarhală³. Totodată, am optat pentru tema de față din cauza insuficienței lucrărilor de acest gen în spațiul românesc universitar și cultural, însă resortul de bază pentru elaborarea lucrării este unul de natură pur subiectivă: curiozitatea personală în domeniu, amplificată de întrebările adresate de către studenți în cadrul seminarelor de Drept Roman.

Teza de față este structurată în două părți mari, preponderent teoretice: evoluția statutului femeii romane în cadrul divorțului și din poziția acesteia de moștenitoare. Primele cinci capitole vizează, așadar, poziția juridică a femeii în sfera disoluției căsătoriei și a succesiunilor în Dreptul Roman. Ca o consecință imediată și implicită a conținutului studiat, *limes*-urile geografice și cronologice ale cercetării sunt generos de largi: din punct de vedere teritorial

¹ P. Grimal, *Histoire mondiale de la femme*, vol. I, Paris, Nouvelle librairie de France, 1965, p. 7, *apud* M. Paraschiv, *Femeia în Roma Antică*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 5, p. 127.

² E. Cantarella, *Quale famiglia? Trent'anni di dibattito*, în *Carmina Iuris, Melanges en l'honneur de Michel Humbert*, collection dirigee par Michel Humbert et Albert Rigaudiere, Ed. de Boccard, Paris, 2012, p. 39; J.M.H. Smith, *Did women have a transformation of the Roman World?*, în *Gender & History*, 2000, vol. 12, nr. 3, p. 555.

³ *Ibidem*.

am cuprins toate frontierele romane, începând cu Regatul și încheind cu Imperiul Romano-Bizantin, iar limitele diacronice s-au încadrat între 753 î.Hr. și 565 d.Hr.

Metodologia de cercetare întrebuintată a constat în studierea izvoarelor de drept scrise amintite în bibliografie și în selecționarea surselor juridice în funcție de importanța și calitatea informației înglobate. În același timp, din dorința de a prezenta cititorului o panoramă cât mai amplă asupra subiectului, am întregit conținutul lucrării cu fragmente din literatură, sociologie, psihologie, economie și teologie: așa cum s-a arătat recent, „dreptul este o știință socială și se află în permanentă corelație cu evoluția conceptelor și principiilor sociale, cu situația economică și financiară a unei societăți, precum și cu cerințele pe care aceasta le impune”¹. Cu referire la domeniul nostru, cercetarea condiției juridice a femeii în societatea romană câștigă în complexitate și în profunzime proporțional cu implicarea și a altor discipline în acest areal de studiu: antropologia, sociologia, lingvistica, istoria religiilor, literatura. Din dorința de a nu pune cap la cap doar anumite informații de natură juridică, deci de a nu transforma teza de doctorat într-o lucrare cu caracter arid, încercăm să prezentăm evoluția femeii în societatea romană printr-un vitraliu științific, îmbinând aspecte ale vieții ce pot fi documentate politic, social, economic, juridic, religios. În același timp, deoarece accentul lucrării cade pe perioada romano-bizantină, am încercat să urmărim în ce condiții și dacă dogmele creștinismului și-au pus amprenta asupra segmentului legislativ al Dominatului.

Al. Stănescu aprecia că subiectul familiei și al femeii în cadrul căsătoriei este atât de vast încât poate reprezenta el singur subiectul unei cercetări doctorale². Încurajată de această afirmație, ne vom începe incursiunea în acest areal prin a menționa că în dreptul roman căutăm în van un termen echivalent celui de persoană ca subiect de drept care este familiar în codificările moderne. Cuvântul *persona* este relativ recent în terminologia romană³. Derivând de la cuvântul „mască”, are în sens juridic înțelesul de rol al părților într-un proces: *persona actoris* (reclamant), *persona rei* (pârât). În alte situații de natură juridică acest termen exprimă un angajament personal, cum ar fi: *persona heredis, defuncti sustinet*⁴. Niciodată însă *persona* nu a dobândit în

¹ D. Negrilă, *Retransmiterea dreptului de opțiune succesorală*, în *5 ani de Cod Civil - Perspectiva notarială*, coord. M.D. Bob, Ed. Monitorul Oficial, București, 2016, p. 325.

² Al. Stănescu, *Familia în Dacia romană*, în *Funeraria dacoromana*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 124-163, apud C.Șt. Jucan, *Femeia în Dacia Romană*, teză de doctorat, 2009, p. 20.

³ B. Schmidlin, *Droit prive romain I*, Universite de Geneve, 2008, p. 105.

⁴ Moștenitorii susțin persoana defunctului.

dreptul roman semnificația abstractă de subiect de drepturi și de obligații pe care o cunoaște dreptul modern. În optica romană omul, ca persoană, nu avea valoare decât dacă era asimilat grupului căruia îi aparținea, fiindcă legătura cu o comunitate îl integra în ordinea juridică, având rolul atât de subiect, cât și de membru al comunității care, astfel, își dobânda statutul personal. Pe de altă parte, este semnificativ faptul că termenul atât de comun de om, *homo*, nu a intrat niciodată în vocabularul juridic roman. Cuvântul *homo* făcea abstracție de orice fel de rang social și era utilizat spre a nominaliza un sclav sau pe cel care nu avea un statut propriu și care era exclus din ordinea juridică, nefiind un subiect de drept. Mai mult, Gaius ne specifică faptul că termenul *homo* face referire atât la cei de sex masculin, cât și la cei de sex feminin¹.

Prima comunitate care modelează statutul omului este familia. Cetățeanul roman este astfel definit în raport cu ceilalți membrii ca *pater*, *mater*, *filius*, *filia familias*. Afirmatia anterioară o susținem printr-un citat al lui Cicero care spune: „comunitatea este formată prima dată prin uniunea conjugală, apoi din familie (copiii), apoi din casă și tot ceea ce îi aparține”². Mai mult, prin *filius*, romanii înțelegeau toți descendenții unui cetățean³. Dacă ne referim doar la *pater familias* și ne fondăm descrierea statutului său juridic exclusiv pe cele câteva reguli de drept care ne-au rămas ca surse, sigur am prezenta o imagine falsă a familiei romane. Puterea lui *pater familias* asupra celor apropiați și asupra întregii case este impregnată de idealurile unei aristocrații rurale care se va urbaniza printr-un proces lent⁴. Spiritul pământean al societății romane incipiente se revelează chiar în numele pe care îl vor primi copiii: Primus, Secundus, Quartus, Quintus etc., nume care nu fac decât să traducă o manieră de recensământ a membrilor de familie. Mai mult, raporturile de afecțiune dintre tată și fii nu erau dintre cele mai fericite, fiind îngustate de disciplina, respectul și pietatea pe care statutul de *pater familias* le impunea. Tatăl era cel care se ocupa el însuși de educația fiilor, în timp ce fetele rămâneau în grija mamei, numită și *mater familias*. În ceea ce o privește pe mamă, este adevărat că, în antica familie agnatică, statutul femeii era asimilat unei fiice de familie, *filiae loco*; însă ar fi cu totul eronat să credem că această expresie corespundea, de asemenea, rangului social pe care îl avea, în mod real, *mater familias*. Așa cum vom vedea în cuprinsul tezei, ea ocupa un plan privilegiat în comparație cu femeile aparținând altor culturi, cum sunt, de

¹ Gaius, D. 50.16.152.

² Cicero, *De Officiis*, 1.54, apud B. Schmidlin, *op. cit.*, p. 106.

³ Paul, D. 50.16.84.

⁴ B. Schmidlin, *op. cit.*, p. 117.

exemplu, cea greacă sau germanică¹. Matroana era considerată ca adevărata stăpână a casei, având același statut social ca și soțul ei, beneficiind totodată de același respect. Ea este cea care se îngrijește de educația copiilor de vârstă fragedă și care deține o parte însemnată din atribuțiile administrative ale familiei. Este cert faptul că structura de tip agnatic a familiei arhaice romane nu putea să sintetizeze întru totul ideea de privilegiu susținută mai sus, cu atât mai mult cu cât vechiul drept roman nu avea reglementări care să vizeze strict relațiile de familie. În orice caz, raporturile personale între membrii familiei se regăseau materializate în formule abstracte, desfășurându-se în afara vieții publice, fiind astfel riguros păzite de către agnați.

Orice investigație istorică sau juridică în viața femeilor (romane) presupune interpretări personale și multe speculații. Fiecare poate citi sursele rămase până în ziua de astăzi în ceea ce privește femeile și locul lor în societate. Dar, într-o viziune mai largă, acestea sunt doar izvoare secundare de informare, pentru că au fost scrise de către bărbați despre femei. Nu s-a descoperit încă niciun jurnal personal scris de vreo femeie romană, pentru a putea întrepătrunde modul în care acestea gândeau, felul în care se raportau la viața privată și la cea publică, dacă aveau idei inovatoare sau pur și simplu speranțe, ca orice alt om. Ceea ce credeau femeile romane despre viața politică sau despre numeroasele războaie în care luptau soții sau copiii lor, rămâne, de asemenea, un mister. Nu găsim nici unul în care să citim despre poziția femeilor în legătură cu sclavia, căsătoria sau cu faptul că ele nu aveau drepturi asupra copiilor sau asupra lor². Cu toate acestea, există anumite urme ale vieții în sine pe care dialogul cu trecutul le scoate la iveală, iar dincolo de milenii care ne separă stau ca mărturie a unor constante aparținând eternului feminin: sensibilitatea, fragilitatea, frustrările, protecția față de cerul familial, dar și asumarea, mai ales din partea celor care au urcat în ierarhia socială după unele etichete proprii masculinului – decizia, forța, diplomația.

Domeniul nostru de cercetare fiind destul de limitat, rămân multe întrebări fără răspuns, cum ar fi: Care era rolul exact al femeii romane în societate? Erau considerate în rândul cetățenilor cu libertăți personale sau erau date la o parte, acordându-li-se puțină educație sau chiar deloc? Făcea parte din viața femeii romane dreptul de a alege liber ceea ce își dorea sau era manevrată de societatea patriarhală al cărei membru era?

¹ *Idem*, p.131.

² Considerăm aici oportun să amintim părerea lui Lucian Blaga referitoare la poporul roman, anume că era iubitor de tăcere. A se vedea L. Blaga, *Aforisme*, Ed. Humanitas, București, 2008, p. 300.

Aceste răspunsuri sunt greu de găsit, însă întrebările sunt mai mult decât pertinente, gândindu-ne că civilizația romană a influențat decisiv bazele societății în care astăzi trăim. Apoi să nu uităm că studierea aspectelor de drept nu duce la obținerea unei imagini în totalitate reală a lumii romane. La fel ca în orice societate, dreptul dă linia directoare, dar aceasta nu înseamnă că prevederile legale sunt integral respectate sau că membrii acesteia se comportă întotdeauna ca atare.

Trecând în revistă izvoarele care ne vorbesc despre femeia romană ca element în societate, observăm că avem, în majoritatea cazurilor, privilegiul de a descoperi viața femeii aristocrate, scrisă bineînțeles de către bărbați din clasele bogate. Cum se întâmplă în cazul majorității scriitorilor, bărbații au expus propriile experiențe, iar în ceea ce le privește pe femei, aceștia au relatat viața soțiilor sau a rudelor lor. Cu siguranță, nu femeile aristocrate dețineau majoritatea ca populație feminină, dar, așa stând lucrurile, ne mulțumim și cu frânturile din viețile lor pe care le găsim descrise în cărțile poetilor, istoricilor, respectiv juriștilor.

Dacă sursele privind perioada incipientă a Romei sunt sărace, dovezile referitoare la modul de viață a femeilor în timpul Republicii sau Imperiului se prezintă fragmentare. Oricum, orice rang ar fi deținut și pe orice poziție socială ar fi fost plasate, femeile romane aveau un rol și o responsabilitate comună: aceea de a naște descendenți, adică de a fi *seminarium reipublicae*¹. Din acest motiv ne vom încheia demersul interogativ asupra personajelor feminine romane pornind de la nucleul familiei, loc în care se nașteau copiii, ca descendenți legitimi ai unui cetățean roman. Femeile sau, corect spus, fetele, erau căsătorite de obicei la vârste fragede (doisprezece ani fiind etatea medie pentru acest pas²), mai ales pentru că durata vieții unei persoane era diferită la Roma, comparativ cu cea din zilele noastre. Astfel, foarte puține persoane decedau la vârstă înaintată, majoritatea murind înainte să împlinească 30 de ani. În ceea ce le privește pe femei, ele mureau de multe ori la naștere sau fiind slăbite de numărul mare al sarcinilor purtate³. O inscripție funerară a unei femei numită Veturia ne furnizează un astfel de exemplu: ea fusese căsătorită la vârsta de 11 ani, a născut șase copii și a murit când avea 27 de ani⁴. De la femei se aștepta să dea naștere la cât mai mulți descendenți, deoarece niciodată nu exista siguranța câți dintre aceștia vor ajunge la

¹ A. Guarino, *op. cit.*, p. 539, p. 554.

² J.-A. Shelton, *As the Romans Did*, New York, Oxford University Press, 1988, p. 37, *apud* M.R. Lefkowitz and M.B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome*, 2nd edition, Baltimore, 1992.

³ *Idem*, p. 292.

⁴ *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

http://cil.bbaw.de/cil_en/index_en.html, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

maturitate¹. Cornelia, mama Gracchilor a avut 11 descendenți, doar trei dintre ei supraviețuind (doi băieți și o fată)². Familiile aristocrate doreau cât mai mulți copii de sex masculin, pentru a duce mai departe numele și pentru a continua tradiția existentă pe linie agnatică. Infertilitatea femeilor era motiv de divorț, iar aceste soții erau puse în situația de a acorda, mai mult forțat, divorțul soților lor pentru ca aceștia să se poată recăsători și să aibă urmași. Raportându-ne la femeile din clasele sociale mai sărace, acestora nu li se cerea să aibă atât de mulți copii, având în vedere că nu dețineau suficiente venituri pentru a-i întreține. De asemenea, această categorie de femei muncea alături de ceilalți membri ai familiei pentru a-și procura hrana de zi cu zi. Dar și soții lor își doreau fii care să le poarte numele, – iar dacă locuiau la țară – ajutoare care să lucreze pământul împreună cu ei. Odată născut, femeile romane nu îi puteau influența pe bărbații lor să expună sau nu nou-născutul. Acest obicei a fost consacrat prin Legea celor XII Table, abandonul copiilor și avortul fiind pedepsite doar în timpul lui Alexandru Sever³. Foarte multe fete erau expuse de către tații lor fiindcă acestea nu duceau mai departe numele familiei și pentru că, în cazul căsătoriei, necesitau o zestre. Eva Cantarella, în *Fiii cele Pandorei*, scrie că „cea mai timpurie putere pe care *pater familias* o putea exercita asupra descendenților săi era aceea de a-i expune. La naștere, printr-un gest ritualic, nou-născuții (băieți sau fete) erau aduși la picioarele tatălui. El – fără explicații sau justificări – ori își recunoștea copilul ca fiind al lui, ridicându-l de pe podea, ori nega filiația acestuia, lăsându-l acolo unde fusese pus. Copilul recunoscut devine membru al familiei, în timp ce acela pe care tatăl său nu îl ridicase era abandonat sau lăsat să moară de inaniție”⁴. Dacă exista vreun binevoitor care să salveze pruncul de la moartea inevitabilă, acesta din urmă devenea, din punct de vedere juridic, *liber in mancipio*⁵. Cel mai des erau expuse fetele, dar întâlnim și cazuri de băieți bolnavi sau cei născuți înainte de termen. Într-o scrisoare a unui soț către soția lui, acesta o instruia să lase copilul în viață, dacă era băiat, iar dacă se năștea o fată, să o expună⁶. Practica expunerii a redus considerabil populația de sex feminin la

¹ J.-A. Shelton, *op. cit.*

² *Idem*, p. 24.

³ N.M. Albu, *Condițiunea juridică a femeiei în dreptul roman și român, Tesa pentru licență*, Facultatea de Drept din București, Tipografia Unirea, 1891, p. 7.

⁴ E. Cantarella, *Pandora's Daughters*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1987, p. 115, *apud* M.R. Lefkowitz and M.B. Fant, *Women's Life in Greece and Rome*, 2nd edition, Baltimore, 1992.

⁵ A. Guarino, *Diritto private romano*, Ed. Jovene, Napoli, 2001, p. 537.

⁶ *Oxyrhynchus Papyri*, 744.

<http://www.papyrology.ox.ac.uk/>, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

Roma, în particular în ceea ce privește aristocrația, motiv pentru care au fost emise două legi, *Lex Iulia* în 18 î.Hr. și *Lex Papia-Poppaea* în 9 d.Hr. prin care se încuraja nașterea de descendenți. Ne surprinde faptul că, în secolul al II-lea d.Hr., *pater familias* posedă încă acest drept, care nu-i va fi luat decât în anul 347, sub influența creștinismului¹. Înainte ca împăratul Constantin să fi asimilat cu paricidul uciderea unui copil de către tatăl său, sunt exemplare spețele în care Hadrian a pedepsit un anume cap de familie cu deportarea pe o insulă, fiindcă în timpul unei partide de vânătoare își ucisese fiul, deși acesta era vinovat că îi necinstise a doua căsătorie²; tot în acest domeniu, împăratul Traian a forțat un tată, numai fiindcă își brutalizase fiul, să îl emancipeze imediat și să renunțe, pe viitor, la eventuala sa moștenire³.

Revenind, chiar dacă rolul prim al femeii romane era acela de a da naștere la descendenți, femeile jucau un rol important și în creșterea copiilor⁴. Acest fapt evidențiază o primă diferență față de ateniene, care nu aveau nici măcar dreptul de a-și educa pruncii. Când băieții împlineau vârsta cuvenită, mamele își cheltuiau atât averea, cât și timpul în vederea obținerii de către aceștia a unei cariere politice⁵. Chiar și fetelor li se acorda o oarecare educație, având în vedere că ele erau văzute ca viitoare mame. Quintillian relatează că mama Gracchilor, Cornelia, a jucat un rol foarte important în educația și cultivarea celor doi fii⁶. Totodată, le avem ca exemplu pe Aurelia, mama lui Caesar, pe Attia, mama lui Augustus, și pe Livia, soția acestuia din urmă. Mai mult, Livia a fost prima femeie romană care a purtat titlul de Augusta și a exercitat, asemeni celor care îi vor urma, o influență considerabilă în ceea ce privește problematicile curții imperiale și ale Imperiului deopotrivă⁷. Acestor

¹ Inscripții de pe timpul domniei lui Traian sunt dovezi că nu puteau fi aduși la asistența alimentară, în același oraș și în același an, decât 2 bastarzi sau șpuri, față de 129 copii legitimi și, din acest ultim total, numai 34 de fete, față de 145 băieți.

² Marcian, D. 48.9.5.

³ Papinian, D. 37.12.5.

⁴ Tacit, *A Biography of Agricola*, 4.2-4.

<http://ancienthistory.about.com/od/historianstacitus/a/102310-Translation-Of-The-Agricola-By-Tacitus.htm>, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

⁵ Quintillian, *The Institutio oratoria of Quintilian*, 1.1.6-8, 15-16, 20.

https://archive.org/stream/institutioorator00quin/institutioorator00quin_djvu.txt, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

⁶ *Ibidem*. A se vedea și *Oameni iluștri ai Romei Antice - după Plutarh*, Ed. Cartier, Chișinău, 2016, p. 109: „Tiberius n-avea decât doi ani când îi murise tatăl. Educația i-o dădu maică-sa, Cornelia, fiica vestitului Scipio, cel care-l învinsese pe Hannibal. Cornelia dorea ca fiii ei – Tiberius și Caius – să fie demni de numele tatălui și bunicului lor. Străduințele ei n-au fost zadarnice: după cum mărturisesc contemporanii lor, frații Gracchi au fost cei mai culti și mai talentați dintre toți tinerii de vârsta lor”.

⁷ B. Schmidlin, *op. cit.*, p. 131.

relatări ni se alătură dovezile arheologice din secolul al VI-lea, din care observăm cum femeia, ca mamă, a constituit un factor principal în transmiterea și receptarea ideologiei romane în cadrul societății: femeii de neam vizigot și anglo-saxon au renunțat la cultura lor pentru a o prelua pe cea romană, din dorința de a-și educa descendenții în spiritul cuceritorilor¹.

Dând crezare poeziilor și scriitorilor romani, asistăm în primul secol al Imperiului la un procedeu de emancipare socială a femeii, care pe alocuri va dobândi și trăsături feministe². Femeile au primit dreptul de a lua parte la evenimentele lumii mondene, intelectuale, artistice; puteau, de asemenea, să participe la jocurile sportive și să dețină propriile lor afaceri. Avem temeuri să reamintim că încă din vremea Republicii exista la Roma un club feminin numit *Conventus matronarum*, care reunea doamnele familiilor ilustre din oraș³. Singurul domeniu care se pare că le-a rămas inaccesibil a fost cel politic. Perioada lui Octavian Augustus a pus în umbră acest fapt. În susținerea modificării statutului femeii cu privire la dreptul de a vota, ne stă o inscripție găsită la Pompei, datată din primul secol î.Hr.: „Nymphodotus, împreună cu Caprasia, vă cer să votați cu Marcus Cerrinus Vatia pentru alegerea edilului”⁴. Un alt exemplu, descoperit pe un vas de vin spune: „Caprasia împreună cu Nymphius – și, de asemenea, cu vecinii ei – îți cer să votezi cu Aulus Vettius Firmus pentru funcția de edil; merită respectivul post”⁵. Nu poate fi vorba de un drept electoral feminin, ci de atitudini politice, de care elementul feminin nu era străin în acea perioadă.

Chiar dacă este mult anterior perioadei imperiale, referitor la interesul pe care femeile îl acordau politicii ne-au rămas descrise două evenimente importante în istoria Romei. Primul dintre acestea a avut loc în anul 331 î.Hr., când la Roma a decedat prin otrăvire un număr mare de oameni politici. Învinuite pentru moartea lor au fost unele matroane, despre care se considera că nu își

¹ N. Brooks, *Cantembury, Rome and the construction of English identity*, în *Early Medieval Rome and the Christian West*, Ed. Julia Smith, Brill, 2000, pp. 221-246, *apud* J.M.H. Smith, *op. cit.*, p. 556.

² Că femeile au dobândit și deținut anumite drepturi o dovedesc numeroasele izvoare care indică femeii ca proprietari de terenuri, ateliere etc. Astfel, în secolele II-III d.Hr., în zona Romei, 30% dintre deținătorii de terenuri sunt femei, 6% proprietari de ateliere pentru producerea cărămizilor, 10% stăpâne ale atelierelor în care se lucrează fistule. Similar, erau proprietare de sclavi, iar mai apoi patroane ale celor pe care îi eliberau. A se vedea și C.Șt. Jucan, *op. cit.*, p. 38.

³ G. Ferrero, *Femeile Cezarilor-Dinastia Iulio-Claudiană*, trad. în lb. română de Șt. Bărsănescu, Ed. Scorilo, Craiova, p. 19.

⁴ M.R. Lefkowitz and M.B. Fant, *op. cit.*, p. 152.

⁵ *Ibidem*.

acceptă statutul inferior în societate. Femeile s-au declarat nevinovate, însă odată obligate să bea substanța cu pricina au murit. Procesul s-a încheiat cu condamnarea a 160 dintre ele¹.

Alt episod este amintit de către Plutarh²: Volumina, împreună cu femeile aflate în Cetate, l-au înduplecat pe Coriolanus³, fiul ei care trădase Roma, să înceteze războiul pornit împotriva concetățenilor lui. Acest tip de victorie a determinat Senatul să declare că femeile au salvat patria. Următorul fapt marcant este cel care a urmat emiterii *Lex Oppia* (215 î.Hr.). Prin această lege femeilor li s-a interzis să își cumpere obiecte de lux, cum sunt bijuteriile sau hainele de valoare. În situația despre care vorbim, conducerea de la Roma a luat această decizie considerând că astfel vor exista mai mulți bani pentru războaiele purtate cu Hannibal. La momentul respectiv femeile romane au fost de acord cu prevederile legale, deoarece doreau să aducă un aport în apărarea Romei, însă douăzeci de ani mai târziu au protestat referitor la această lege. În *Istoria Romei* Livius ne relatează că femeile au pătruns în Forum și au încercat să își convingă rudele aflate la conducerea Statului, bărbați bineînțeles, să voteze pentru abrogarea acestei legi. Unul dintre cei care s-au opus retractării legii a fost și Marcus Cato⁴, care se întrebă indignat: „Ce fel de comportament este acesta, să intri în Senat și să discuți cu soții altor femei? Nu ai niciun drept, nici măcar în propria ta casă să te preocupe dacă o lege este abrogată sau nu”⁵. Cu toate acestea, legea respectivă a fost scoasă din uz, femeile obținând astfel o victorie pe plan politic. Această izbândă le-a demonstrat matroanelor că pot deține puterea dacă se unesc pentru același scop.

¹ Val.Max.2.5.3, Liv.8.18, *apud* E. Cantarella, *Women and Patriarchy in Roman Law*, în *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 423.

² *Oameni iluștri ai Romei antice - după Plutarh*, p. 49.

³ General roman din secolul al V-lea î.Hr., Caius Marcius a fost supranumit Coriolanus după orașul Corioli, unde i-a învins pe volsci. Condamnat la exil pe viață fiindcă s-a opus să se vândă pâine la preț redus poporului, că a intenționat să interzică alegerea de tribuni ai plebei (el fiind patrician) și că a împărțit prada de război soldaților, în loc s-o predea statului, Coriolanus s-a aliat cu inamicul (volsci) în vederea distrugerii Romei.

⁴ Om politic și scriitor roman. Consul (195 î.Hr.) și cenzor (184 î.Hr.), de o severitate devenită proverbială (i se mai spunea „Cenzorul”); autor al primei opere istorice scrise în limba latină (*Origines*). De la el s-a păstrat doar un tratat de agricultură. A cerut condamnarea lui Scipio la moarte pentru abuz de putere, sustragere de bani, corupere a alegătorilor și tendința de a domina în stat. Numai meritul de a-l fi învins pe Hannibal l-a salvat pe Scipio de pedeapsă.

⁵ Titus Livius, *The History of Rome*, 34.2.2,2,8-11,14.

<http://oll.libertyfund.org/titles/170>, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

Următorul eveniment este plasat în timpul celui de-al Doilea Triumvirat (42 î.Hr.), când prin Hortensia, fiica lui Quintus Hortensius Hortalus – consulul –, femeile s-au opus vehement plății de impozite pentru a susține armata condusă de triumvirii Gaius Julius Caesar Octavianus, Marcus Aemilius Lepidus și Marcus Antonius împotriva asasinilor lui Julius Caesar: Decimus Junius Brutus Albinus, Marcus Junius Brutus și Gaius Cassius Longinus. Aceasta a îndrăznit să susțină în Forum un discurs care i-a determinat pe cei trei triumviri să reducă numărul femeilor obligate la plata taxelor¹.

Un ultim incident atestat de către istorici este acela petrecut între anii 184 și 180 î.Hr. O epidemie care a cauzat multe decese ar fi fost cauzată în mod voit de către unele dintre matroane, astfel că un număr mare de femei au fost, din nou, condamnate la moarte².

Înainte de a ne continua discursul, nu putem să trecem cu vederea faptul că relatările anterioare denotă o tensiune existentă între femeile și bărbații Cetății Eterne. Să fi fost ele cauzate de rolul inferior impus sexului frumos de către romani?

Printre libertățile personale pe care le dețineau femeile romane era și aceea de a merge regulat la băile publice, atât timp cât îmbăiatul „era o activitate recreativă pe care oamenii de toate vârstele, genurile și clasele sociale o practicau”³. Existau băi separate și pentru femei, și pentru bărbați, iar, în caz contrar, femeile se îmbăiau dimineața, în timp ce bărbații își ofereau această destindere după-masa. De asemenea, comun claselor înstărite era și obiceiul de a avea frecvent petreceri la cină. La aceste distracții participau și femeile, acompaniindu-și soții, așa cum citim și în *Satyricon* a lui Petroniu: Scintilla a ajuns la o petrecere împreună cu soțul ei, Habinnas, după ce luaseră parte la un alt banchet⁴. Femeilor li se permitea, de asemenea, să participe la festivaluri religioase, cum erau *Ambarualia* sau *Lupercalia* și să ia parte la spectacolele din amfiteatre și la teatre⁵. De altfel, poetul Ovidius îi sfătuiește pe bărbați că pot întâlni multe femei la cursele de cai⁶.

¹ Valerius Maximus 8.3, *apud* J. Urbanik, *The woman in the Roman Society – Ideals, Law, Practice*.

<http://urbanik.bio.wpia.uw.edu.pl/women/>.

² Liv.40.37.4-5, *apud* E. Cantarella, *Women and Patriarchy in Roman Law*, în *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 423.

³ J.-A. Shelton, *op. cit.*, p. 31, *apud* M.R. Lefkowitz and M.B. Fant, *op. cit.*

⁴ Caius Petronius Arbiter, *Satyricon*, Ed. Pentru Literatura, 1967, p. 230. <https://www.scribd.com/document/248683553/139908137-Titus-Petronius-Niger-Satyricon>, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

⁵ Din istorie se cunoaște că au existat și femei gladiator, însă nu li se permitea să joace ca actori pe scenă.

⁶ Ovidius, *Amores*, 3.2.1-14, 19-26, 33-38, 43-59, 61-84.

<http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Amoreshome.htm>, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

Pentru unii ar putea părea intrigant cum femeile romane, care aveau atât de puține drepturi politice, să aibă o atât de mare libertate personală. Ele, spre deosebire de femeile ateniene, nu erau sechestrate în acele *gynaecoonitis*¹, fiind implicate în promovarea și perpetuarea culturii romane, dar și influențând societatea timpurilor respective. Așa cum am menționat, fetele primeau o educație elementară în casa părintească, învățând să scrie și să citească. Femeile deja își definitivaseră educația și aveau copii, în timp ce bărbații de vârsta lor practicau retorica sau studiau filozofia. Bineînțeles, aceste studii erau accesibile doar componentilor claselor bogate ale societății. Femeile primeau o educație suficientă pentru a fi capabile să-și deschidă singure o afacere, să lucreze ca și croitorese sau ca vânzătoare în piață². Pentru Juvenal, era văzută ca încăpățănare dorința femeilor de a deveni prea culte, de a-și exprima păreri cu privire la Homer, gramatica și etică; scriitorul adaugă faptul că aceste femei și-au uitat locul pe care îl ocupă în societate, prin încercarea lor de a dobândi cunoștințe care nu le privesc³.

În ciuda celor expuse, viața femeilor romane prezenta o contradicție: ele dețineau un număr mare de drepturi personale, însă puterea lor de decizie individuală era foarte mică. Fiind sub constanta supraveghere a taților lor, a rudelor de sex masculin sau a soților, erau obligate să ducă la bun sfârșit ceea ce aceștia își doreau, pe considerente politice sau economice.

Un alt semn prin care se evidențiază poziția inferioară a femeilor în societatea romană este acela că ele nu aveau un nume propriu, preluând *nomen*-ul tatălui lor și trecându-l la feminin. Auzind numele unei femei romane oricine își putea da seama care este tatăl ei și ce poziție deține în societate. Este de la sine înțeles că femeile existau prin familiile lor, neavând identitate proprie. Mult timp, *pater familias* a deținut putere de viață și de moarte asupra lor, putând chiar să le vândă ca sclave sau să le forțeze să treacă dintr-un mariaj în altul, în funcție de interesele deținute de către acesta. În cazul în care femeile aveau copii dintr-o căsătorie, erau nevoite să îi părăsească, nedeținând

¹ J.-P. Levy, A. Castaldo, *Histoire du droit civil*, 1er edition, Dalloz, Paris, 2002, p. 230. Porțiune a casei, în Grecia Antică, rezervată doar femeilor, în timp ce zona folosită de către bărbați se numea *andron*. Deși *gynaecoonitis* nu erau la fel de ermetice precum haremurile, în mai multe rânduri au construit focare ale conspirațiilor și intrigilor: aici se presupune că Teodora, soția lui Iustinian, l-ar fi ascuns pe patriarhul monofizit Antim timp de 12 ani, fără a se bănui nimic.

² J.-A. Shelton, *op. cit.*, p. 31, *apud* M.R. Lefkowitz and M.B. Fant, *op. cit.*

³ Juvenal, *Satire*, VI.434-456.

<http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/Juvenalhome.htm>, accesat la data de 11 ianuarie 2017.

drepturi asupra lor, interzicându-li-se chiar să îi mai vadă vreodată. Atât în cazul căsătoriilor *cum manu*, cât și în cele *sine manu*, femeile se aflau mereu sub puterea unui bărbat: a soțului în prima situație, respectiv a tatălui în cea de-a doua¹. Femeile își cunoșteau locul lor, rămânând modeste, harnice, supuse și loiale familiilor lor, din punct de vedere emoțional, fizic și financiar. Se pare că aceste calități le căutau bărbații romani într-o soție².

Concluzionând, femeile aveau un rol bine stabilit în societatea romană: acela de a fi mame, fiice și soții. Erau considerate cetățeni, însă nu li se permitea să voteze sau să participe la conducerea Statului. Unele dintre femei primeau o educație mai aleasă decât altele, cu toate având o serie de libertăți personale. Cele din clasele inferioare lucrau alături de soții lor, în timp ce aristocratele își petreceau timpul acasă. Niciuna dintre femei nu a avut mult timp propria identitate sau posibilitatea de alegere personală. Mai mult, bogate sau sărace, majoritatea romanelor mureau la o vârstă tânără: „Așadar, neveste șapte îngropași în câmp la tine”³. Societatea romană fiind una patriarhală, bărbații supravegheau cu atenție cursul vieții femeilor. Nu vom putea afla însă niciodată ceea ce femeile romane gândeau despre poziția lor inferioară în societate sau despre diferențierile existente între ele și bărbații din jurul lor.

În încheiere, alături de Albert Einstein, considerăm că: „Dacă mă dedic unei științe nu din rațiuni exterioare, cum ar fi câștigul material, ambiția și, de asemenea, nu, sau nu exclusiv, pentru satisfacția sportivă, pentru plăcerea gimnasticii creierului, atunci trebuie, ca învățăcel al acestei științe, să mă intereseze în mod arzător întrebarea: Ce țel vrea și poate să atingă știința căreia mă dedic? În ce măsură rezultatele ei generale sunt adevărate? Ce este esențial în ea și ce ține doar de aspecte contingente ale dezvoltării?”⁴. Răspundem acestor întrebări prin intermediul profesorului Paul Vasilescu: „(...) fără istorie o parte din noi rămâne pierdută; cunoașterea, chiar schițată, a

¹ Sunt amintite și excepții, cum a fost Terentia, soția lui Cicero. Acesteia, deținând o avere foarte mare, i s-a permis să facă investiții imobiliare, cumpărând o suprafață întinsă de terenuri pentru propriul beneficiu. Bineînțeles, această libertate i-a fost acordată de către tutorele său, un bărbat îngăduitor. Tot așa și Cornelia, mama Gracchilor, care a refuzat să se recăsătorească după ce a rămas văduvă și a luat toate deciziile de una singură.

² M.R. Lefkowitz and M.B. Fant, *op. cit.*, p. 23.

³ Marțial, *Epigrame*, trad. de T. Măinsecu, Ed. Pentru Literatura Universală, București, 1961, p. 337, *apud* M. Strechie, *Ipostaze ale femeii în lumea antică – greacă și romană*, Ed. Universitaria Craiova, 2010, p. 330.

⁴ A. Einstein, *Cum văd eu lumea – o antologie*, trad. M. Flonta, I. Pârvu, D. Stoianovici, Ed. Humanitas, București, 2015, pp. 18-19.

istoriei evoluției instituțiilor juridice are (cel puțin) o rațiune: constituie reperul evoluției de astăzi (...)”¹.

Capitolele subsecvente, folosind atât texte non-juridice, cât și texte legale, redau felul în care, în practică, dreptul a influențat femeia în diferitele aspecte ale vieții de familie – ca fiică, soție, mamă, moștenitoare. Atât timp cât, sub multe aspecte, prevederile legale se refereau la femeia romană punând accent pe restricțiile care surveneau în cazul ei, este foarte important să acordăm atenție modalităților în care litera legii a ajuns să fie modificată, îmbunătățită sau îmblânzită pentru a putea fi pusă în aplicare. În particular, ne vom îndrepta atenția asupra schimbărilor și dezvoltării sistemului legislativ în cazul divorțului și succesiunilor, tocmai pentru a putea răspunde la întrebarea dacă femeia romană poate revendica un anumit grad de emancipare juridică.

¹ P. Vasilescu, *Regimuri matrimoniale*, ed. a 2-a, Ed. Universul Juridic, 2009, p. 118.